

РЕЗЮМЕ ЗВІТУ

Злочини ТА ІНЦИДЕНТИ НЕНАВИСТІ В УКРАЇНІ

Наявна публікація є скороченою версією звіту «Злочини та інциденти ненависті в Україні». Його автором є Андрій Кравчук, експерт правозахисного ЛГБТ Центру «Наш світ».

Публікацію присвячено особливо небезпечному для суспільства типу злочинів, викликаних упередженістю до певних основоположних ознак людини, таких як раса, етнічна належність, релігійні або інші переконання, сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність. У матеріалі представлено огляд ситуації за 2015-2018 роки.

Крім того, документ містить аналіз чинного українського законодавства, статистичну інформацію щодо кількості, різновидів та мотивів скоєння злочинів на ґрунті ненависті, а також поточні дані щодо стану та методів їх розслідування правоохоронцями.

Особливо актуальною публікація є з огляду на те, що за останні роки суттєво збільшилася кількість повідомлень про скоєння злочинів ненависті в Україні, а тенденції розвитку загрожують подальшим загостренням проблеми.

Автор висловлює подяку рецензентами звіту:

- **В'ячеславу Ліхачову**, керівнику Групи моніторингу прав національних меншин Конгресу національних громад України
- **Максиму Буткевичу**, координатору проекту “Без кордонів”
- **Роману Ліхачову**, заступнику голови ЧМГО “Чугуївська правозахисна група”
- **Сергію Пономарьову**, менеджеру Ромської програми Міжнародного Фонду “Відродження”
- **Яні Салаховій**, співзасновниці ГО “Театр для діалогу”

Авторка ілюстрації на обкладинці — **Євгенія Олійник**

Повний текст звіту доступний за посиланням:
<https://gay.org.ua/publications/hatecrime2018.pdf>

Координати правозахисного
ЛГБТ Центру “Наш світ”:
E-mail:
coordinator@gay.org.ua
Телефон/факс:
(044) 296-34-24
Телефон правового консультування
для ЛГБТ:
(095) 273-03-09
Поштова адреса:
а/с 173, м. Київ, 02100
Вебсайт:
www.gay.org.ua

Публікацію підготовлено та видано
за фінансової підтримки Фонду з прав
людини Міністерства закордонних справ
Нідерландів.

Kingdom of the Netherlands

ЗМІСТ

1. Що ми називаємо злочинами та інцидентами ненависті?.....	6
2. Яка відповідальність за злочини ненависті передбачена в українському законодавстві?	8
3. Злочини на підґрунті гомофобії та трансфобії	11
4. Злочини ненависті за ознакою національності	15
5. Злочини ненависті за ознакою раси	19
6. Злочини ненависті за ознакою політичних або ідеологічних переконань	21
7. Злочини ненависті за ознакою релігійних переконань	24
8. Злочини ненависті за іншими ознаками	27
ВІЛ-статус	27
Статус внутрішньо переміщеної особи	28
Мова.....	28
Соціальний статус.....	29
9. Висновки	30

ЩО МИ НАЗИВАЄМО ЗЛОЧИНАМИ ТА ІНЦИДЕНТАМИ НЕНАВИСТІ?

Згідно з визначенням ОБСЄ, «злочини на ґрунті ненависті — це злочинні діяння, викликані упередженим ставленням до певних груп людей». Хоча цей термін вже давно і широко вживається в Україні, він не має офіційного статусу та не закріплений в українському законодавстві. Тому у публікації дотримано буквально-го перекладу з англійської «hate crime» — «злочин ненависті».

Фактично поняття злочин ненависті та пов'язані з ним, а також розуміння потреби у боротьбі з такими правопорушеннями з'явилися в Україні завдяки діяльності Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). А саме її спеціалізованого органу — Бюро з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ). Лише нещодавно ці питання привернули особливу увагу Ради Європи, але й досі

ОБСЄ залишається провідною організацією, яка розробляє, координує та просуває боротьбу зі злочинами ненависті у нашій частині світу.

Отже, злочин ненависті є звичайним кримінальним злочином, але скоєним через упереджене ставлення до певної групи людей, які об'єднані спільною — реальною чи уявною — ознакою. А не проти конкретної чи будь-якої випадкової людини.

Таку групу об'єднують певні спільні риси, які є основоположними, наприклад, «расова» або національна приналежність, мова, релігія, громадянство, сексуальна орієнтація чи інші ознаки».

Що ж до інцидентів ненависті, то ними є дії, викликані упередженим ставленням до певних груп людей, які не складають собою кримінального злочину. Наприклад, відповідні адміністративні правопорушення.

Важливо розуміти, що злочин ненависті має бути злочином сам по собі, навіть без його мотивування упередженістю — як то вбивство, нанесення тілесних ушкоджень, пограбування, пошкодження майна тощо.

Водночас підбурювання до ворожнечі та мова ненависті не є злочинами чи інцидентами ненависті, тому що вони не існують у відриві від мотиву упередженості. Не вважається злочином ненависті також і дискримінація. Хоча самі злочини ненависті можна розглядати як крайню форму дискримінації. Однак всі ці явища мають однакову природу, мотивацію та спрямованість, сприяють скоєнню злочинів ненависті.

Причиною виділення злочинів ненависті як окремої категорії правопорушень є їхня особлива небезпека, тяжчі наслідки для їхніх жертв і суспільства в цілому. Дослідження американських психологів виявили, що жертви злочинів ненависті

відчують більше негативних емоцій, ніж жертви звичайних злочинів. Ігнорування мотивів упередженості до певних групових ознак людини при розслідуванні та покаранні таких злочинів залишає у жертви відчуття безпорадності та незахищеності, страх перед повторними злочинами.

Людина розуміє, що її ознака, яка спровокувала злочин ненависті, все одно залишається, а упереджене ставлення не засуджене публічно. Аналогічні міркування призводять до негативного впливу злочинів ненависті на спільноту, до якої належить жертва і яка характеризується такою ознакою — жоден з її членів не почуватися у безпеці.

Крім того, небезпека злочинів ненависті полягає у внесенні розбрату в суспільство, протиставленні однієї соціальної групи іншим, маргіналізації та віктимізації таких груп.

Представники праворадикальних організацій зривають лекцію стосовно прав ЛГБТ-спільноти [10 травня 2018 року]

2

ЯКА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ НЕНАВИСТІ ПЕРЕДБАЧЕНА В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ?

Певним правовим підґрунтям для боротьби зі злочинами ненависті є статті 24 і 37 Конституції України. Перша з них декларує рівність прав всіх громадян України та заборону дискримінації («привілеїв чи обмежень») за відкритим списком ознак — раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мови або іншими ознаками. Друга забороняє утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані, зокрема, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини.

Конкретні покарання за злочини ненависті містить Кримінальний кодекс України. А саме у статтях: 115 «Умисне вбивство» (частина друга), 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», 126 «Побої і мордування», 127 «Катування», 129 «Погроза вбивством».

Вони передбачають підвищене покарання за скоєння відповідних злочинів «з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» — тобто криміналізують відповідні злочини ненависті, але лише за трьома «традиційними» ознаками: національністю, расою та релігійними переконаннями.

Пункт 3 частини 1 статті 67 ККУ «Обставини, які обтяжують покарання» визнає такою обставиною, крім вищезгаданих, також й статеву приналежність. Він дозволяє розглядати як злочин ненависті та призначати підвищене покарання за будь-який інший злочин, ніж передбачені у перелічених вище статтях ККУ. Утім, частина 2 цієї статті вказує, що «суд має право, залежно від характеру вчиненого злочину, не визнати будь-яку із зазначених у частині першій цієї статті обставин такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення у вирок».

Отже, навіть доведення мотиву упередженості за переліченими чотирма ознаками

РОЗСЛІДУВАНІ ЗЛОЧИНИ НЕНАВИСТІ В УКРАЇНІ

Дані Головного слідчого управління НПУ за 2016 рік

ще не гарантує, що правопорушника покарають саме за скоєння злочину ненависті.

За повідомленням Головного слідчого управління НПУ, у 2016 році «слідчі підрозділи головних управлінь Національної поліції України до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесли відомості про 76 злочинів, вчинених на ґрунті нетерпимості». Причому найбільша кількість кримінальних проваджень — 50 — відкрита за статтею 161 ККУ «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками». Також у 2016 році поліція розслідувала 68 фактів вчинення протиправних дій, в яких додатково розглядалася версія щодо можливого мотиву порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності тощо. Утім, кваліфіковані за іншими статтями.

Досвід показує, що переважна більшість злочинів, в яких поліція вбачає мотиви упередженості, кваліфікуються за статтею 161 ККУ.

Однак ця стаття стосується не злочинів ненависті у точному розумінні цього терміну, а розпалення ворожнечі та дискримінації. Власне, злочини ненависті документують і розслідують значно рідше. До того ж, серед них мало кваліфікованих злочинів ненависті, у випадку яких суд зобов'язаний врахувати мотив нетерпимості як такий, що обтяжує покарання. У більшості випадків йдеться лише про загальні обтяжливі обставини, які суд має право ігнорувати.

Проблематичним також є застосування чинного українського законодавства у випадку злочинів ненависті, скоєних з мотивів упередженості за іншими ознаками, ніж ті, що фігурують у перелічених вище відповідних статтях Кримінального кодексу.

Хоча Національна поліція України почала з 2016 року збирати та оприлюднювати інформацію про випадки злочинів ненависті за іншими ознаками, їх правова кваліфікація як злочинів ненависті практично неможлива через відсутність відповідних положень у ККУ.

Утім, беручи до уваги, що злочини ненависті можна розглядати як крайню форму дискримінації, слідчі, суд та прокуратура можуть розслідувати мотиви упередженості (нетерпимості) за ознаками,

ЗЛОЧИНИ НЕНАВИСТІ, КВАЛІФІКОВАНІ ЗА ІНШИМИ СТАТТЯМИ, ТА ОЗНАКИ МОТИВІВ УПЕРЕДЖЕНОСТІ У ЦИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ

кваліфікація правопорушень

ознаки мотивів упередженості

Дані Головного слідчого управління НПУ за 2016 рік

Поліцейський спілкується з очевидцями нападу на гея на Хрещатику. Хлопця тричі вдарили ножем у груди. [6 вересня 2018 року]

які є явно захищеними від дискримінації у статті 161, а також за іншими ознаками, що дозволяє формулювання цього положення.

На практиці досить часто правоохоронці з метою зменшення статистичної кількості зареєстрованих повідомлень про кримінальні правопорушення безпідставно відмовляють у початку досудового розслідування. В таких випадках громадяни змушені звертатись до суду, який може зобов'язати поліцію розпочати досудове розслідування. Для цього, зазвичай, потрібні наполегливі зусилля потерпілих або правозахисників, які їм допомагають.

3

ЗЛОЧИНИ НА ПІДҐРУНТІ ГОМОФОБІЇ ТА ТРАНСФОБІЇ

Фактично злочини та інциденти ненависті за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності (СОГІ) трапляються винятково на підґрунті гомофобії та трансфобії. Жодного випадку такого роду дій проти представників гетеросексуальної цисгендерної більшості за всі роки спостережень не виявлено.

ПРО ЯКУ КІЛЬКІСТЬ ЗЛОЧИНІВ ГОВОРІТЬ СТАТИСТИКА?

Наявна офіційна статистика злочинів та інцидентів ненависті за ознаками СОГІ є скупою і, безперечно, не відображає реального стану справ у цій сфері.

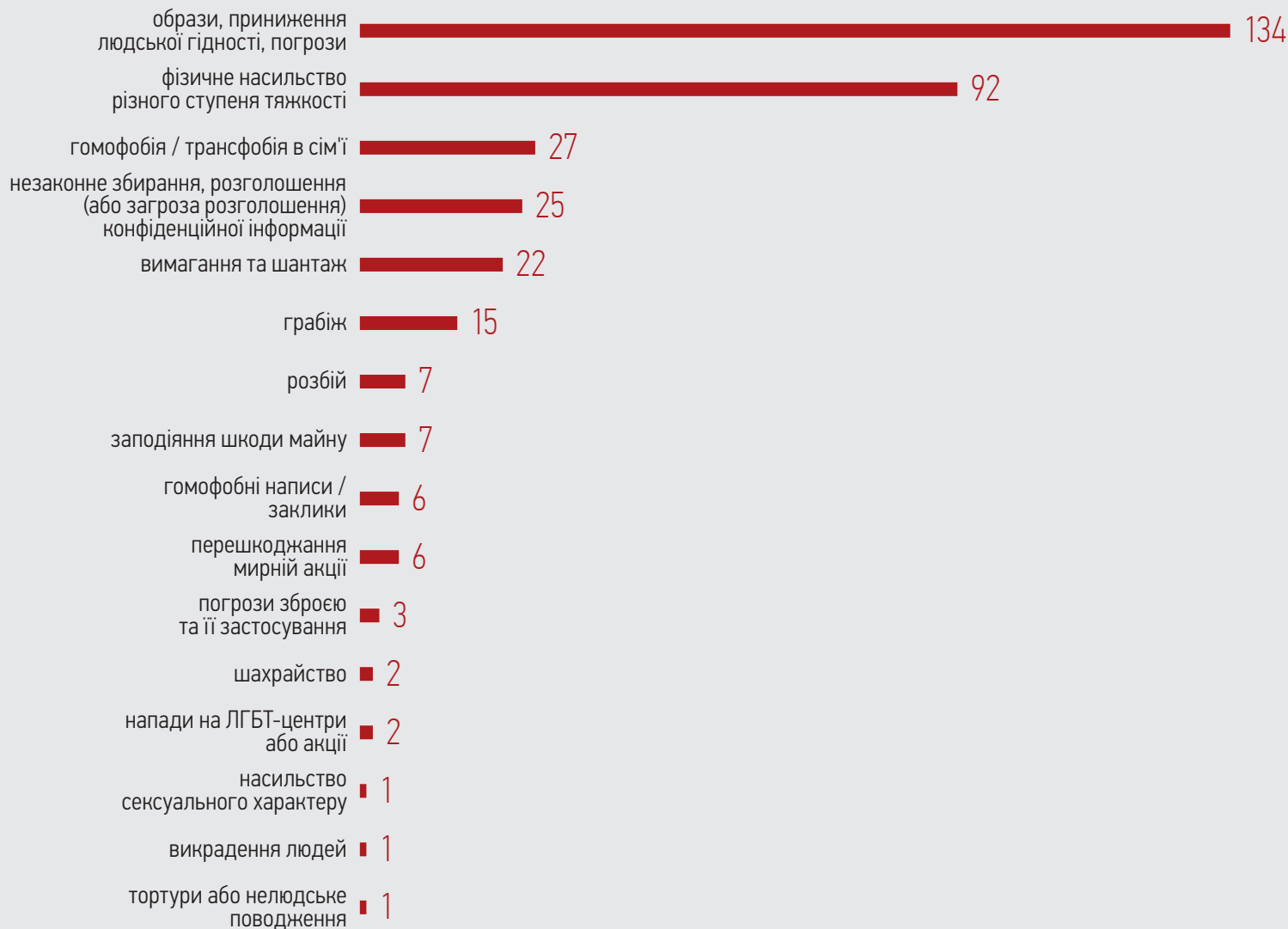
Так, інформація Національного контактного пункту від України з питань злочинів, учинених на ґрунті ненависті, містить дані лише за 2015 рік і згадує тільки про один випадок порушення статті 161 ККУ на ґрунті сексуальної орієнтації та 8 випадків злочинів за іншими статтями ККУ, в яких вбачаються ймовірні мотиви нетерпимості за цією ознакою.

У щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради з прав людини за 2017 рік йшлося про 27 проваджень за відомостями про порушення принципу недискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності.

Водночас Центр «Наш світ» у 2017 році задокументував 226 випадків злочинів та інцидентів на ґрунті гомофобії/трансфобії, дискримінації, а також інших порушень прав ЛГБТ в Україні (20 випадків відбулися у 2016 році, решта трапилися у 2017).

Дії на ґрунті гомофобії та мова ворожнечі з боку осіб, не наділених офіційною владою, були відзначені у 172 випадках, 99 з яких можна охарактеризувати як злочини ненависті, а 71 — як інциденти ненависті. У 7 випадках зафіксовані прояви мови ворожнечі.

ДІЇ НА ҐРУНТІ ГОМОФОБІЇ ТА МОВА ВОРОЖНЕЧІ

* на деякі випадки припадає одночасно декілька порушень, тому загальна кількість порушень перевищує кількість випадків

ЯК ПРАВООХОРОНЦІ РОЗСЛІДУЮТЬ ПОДІБНІ ЗЛОЧИНИ?

Наразі злочини за ознаками СОГІ не вважаються в українському законодавстві злочинами ненависті та не передбачають підвищеного покарання за їх скоєння. Проте Головне слідче управління МВС України Національної поліції України (ско-рочено — ГСУ) почало з 2016 року зби-рати інформацію про випадки злочинів ненависті за іншими мотивами, ніж ті три, які згадані у Кримінальному кодексі (тобто, расової, релігійної або національ-ної/етнічної нетерпимості), не чекаючи на реформу кримінального законодав-

ства. Так, у 2016 році фахівці Львівсько-го державного університету внутрішніх справ спільно з працівниками ГСУ роз-робили методичні рекомендації з роз-слідування злочинів ненависті, в яких серед проявів ксенофобії, що призводять до скоєння таких злочинів, згадується гомофобія.

Отже, вже зараз українська поліція ви-знає злочини, скоєні з мотивів нетер-пимості за ознаками СОГІ, як злочини ненависті та розуміє потребу в їх належ-ному розслідуванні, незважаючи на поки що недостатню нормативно-правову базу для цього.

Утім, наразі порушені кримінальні провадження за злочини ненависті проти ЛГБТ рідко доводять до суду і практично ніколи їх не розслідують як саме злочини ненависті, а не звичайні правопорушення.

Огляд судових рішень (вироків, ухвал) у кримінальних провадженнях, в яких згадують ознаку сексуальної орієнтації (ознаки гендерної ідентичності або експресії не зустрічалися), згідно з даними Єдиного державного реєстру судових рішень, показав, що більшість таких рішень ухвалені щодо злочинів проти життя та здоров'я особи. Йдеться про умисне вбивство, тілесні ушкодження різних ступенів тяжкості, скоєних найчастіше на «ґрунті особистих неприязних відносин, пов'язаних з нетрадиційною сексуальною орієнтацією» або з корисливих мотивів.

В останні роки різко зросла кількість випадків насильницьких перешкоджань мирним зібранням ЛГБТ-спільноти або взагалі будь-яким акціям, що асоціюються з ЛГБТ, а також нападів на такі зібрання та акції.

За умови попереднього узгодження таких акцій з місцевими управліннями поліції, останній, здебільшого, вдається попередити завдання фізичних ушкоджень учасникам акції, але сам захід виявляється зірваним. Організатори та учасники цих нападів часто залишаються невстановленими, хоча на місці події присутні десятки свідків і працівників поліції, які фіксують все, що відбувається, за допомогою фото- та відеозйомки. При розслідуванні порушених кримінальних проваджень поліція ігнорує очевидні гомофобні мотиви нападників, у переважній більшості випадків кваліфікує їхні дії як звичайне хуліганство.

У випадку, коли супротивники ЛГБТ-заходів утримуються від фізичного насильства, обмежуючись блокуванням та створенням інших перешкод для

їх проведення, поліція, зазвичай, взагалі не фіксує правопорушень. Правоохоронці кажуть, що у них немає законних підстав для обмеження таких гомофобних дій, хоч у ККУ існують статті 293 «Групове порушення громадського порядку» та 170 «Перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій», зміст яких абсолютно точно відповідає саме такій ситуації.

Наскільки відомо, ні поліція, ні прокуратура досі ніколи не висували обвинувачення за цими статтями у випадках очевидного перешкоджання проведенню ЛГБТ-заходів.

ХТО ЗАЗВИЧАЙ Є НАПАДНИКАМИ У ПОДІБНИХ ЗЛОЧИНАХ?

Навіть у тих частих випадках, коли нападники на ЛГБТ-заходи, організації та окремих активістів ховають свої обличчя за масками, вони не приховують свою належність до певних угруповань.

Практично в усіх випадках ними є праворадикальні націоналістичні, расистські та неонацистські організації та неформальні групи, серед яких фігурують ВО «Свобода», ЦК «Азов», «Національний корпус», «Добровольчий рух ОУН» Миколи Коханівського, «Братство» Дмитра Корчинського, «Правий Сектор», «Традиція і порядок», «Сокіл», Misanthropic Division, C14, «Фрайкор», «Катехон» тощо.

Характерними злочинами ненависті проти ЛГБТ є напади на окремих гомосексуальних чоловіків, а також трансгендерних осіб, яких зловмисники

цілеспрямовано вишукують за допомогою інтернету. Зазвичай вони маскуються під можливих партнерів для сексу або спілкування — через соціальні мережі, на веб-сайтах знайомств або через спеціалізовані додатки для смартфонів.

Крім окремих зловмисників, які користуються такими методами «роботи», існують розгалужені злочинні мережі, угруповання, що займаються цілеспрямованим «полюванням» на геїв. Більшість з них походять з Росії, де вони вперше виникли, сформувалися, а потім поширили свою активність на територію України.

Зокрема, такими групами є «Модный приговор» (за назвою популярного російського телешоу) та «Оккупай-педофилия», засновником якої є відомий російський неонацист Максим Марцинкевич на прізвище «Тесак». У 2013 році він влаштував своєрідні «гастролі» великими містами України, де зустрічався зі своїми однодумцями та проводив майстер-класи зі знущення та публічного приниження гомосексуалів. Діяльність свого руху він охарактеризував так: «Це шоу. Я не намагаюся посадити людину, я намагаюся повністю зламати життя людині».

Незалежно від своїх російських однодумців, але за тими самим принципами, діє рух «Наследие» у Запоріжжі та області. Його представники стверджують, що борються з педофілією, і за численними свідченнями ЗМІ та постраждалих, мають досить тісні зв'язки з місцевою поліцією. Цікаво, що до складу учасників аналогічного угруповання «Білі леви»

з Кропивницького входили двоє чинних співробітників установи виконання покарань (організатори групи) та учасники футбольного фан-клубу.

ЯКОЮ Є СИТУАЦІЯ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ?

Інтернет-опитування української гей-спільноти, проведене Центром «Наш світ» у серпні-вересні 2016 року, виявило 15 випадків злочинів або інцидентів ненависті проти ЛГБТ, які сталися на окупованій території України за попередні три роки. Вони принципово не відрізняються від проблем, з якими стикаються ЛГБТ на території, підконтрольній українському уряду. Утім, головна відмінність полягає у відсутності взагалі будь-яких ефективних способів захисту прав жертв насильства і дискримінації в умовах російської окупації.

ПРО ЩО СВІДЧАТЬ ТЕНДЕНЦІЇ?

Помітне зростання злочинів та інцидентів ненависті за ознаками СОГІ в Україні відповідає зростанню видимості ЛГБТ для суспільства. Загальносвітові тенденції та відома нам ситуація в українській ЛГБТ-спільноті не залишають сумнівів у тому, що її видимість та громадська активність тільки підвищуватиметься у близькому майбутньому. Отже, без змін у ставленні українського суспільства до ЛГБТ і реформ у законодавстві та роботі правоохоронних органів щодо захисту законних прав ЛГБТ, проблема злочинів ненависті за ознаками СОГІ в Україні тільки поглиблюватиметься.

4

ЗЛОЧИНИ НЕНАВИСТІ ЗА ОЗНАКОЮ НАЦІОНАЛЬНОСТІ

Національна належність є однією з трьох ознак (поряд з «расою» та релігійними переконаннями), які вже традиційно визначають як захищені від злочинів ненависті у Кримінальному кодексі України. Також Конституція України прямо забороняє дискримінацію за ознакою етнічного походження. Слід також зауважити, що в українському законодавстві під поняттям «національність» фактично розуміється етнічна належність.

Київський міжнародний інститут соціології у 2015 та 2018 роках провів опитування щодо рівня упереджень мешканців України до різних національностей. Загалом, оцінити цей рівень можна за відсотком респондентів, які обрали варіант «Не пускав би в Україну», а зміни цього показника за три роки демонструють тенденцію розвитку ситуації.

Помітно, що за минулі три роки рівень ксенофобії в Україні суттєво зріс, зокрема до євреїв та румунів — більше, ніж удвічі. Також очевидно, що значно вищий рівень

ксенофобії спостерігається до представників інших, ніж українці, «расових» груп, таких як африканці, араби, китайці. Отже, у цьому випадку йдеться скоріше про упередження за ознакою «раси», ніж національності.

Лідером негативних упереджень очікувано є роми. Такий великий відсоток негативного ставлення до росіян, безумовно, не є традиційним для українського суспільства, а пояснюється військовим вторгненням Росії в Україну, що триває донині.

Варто зазначити, що українські державні інституції реєструють відносно невелику кількість проявів ксенофобії. Уповноважений ВРУ з прав людини за 2017 рік отримав 37 звернень щодо дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри та етнічного/національного походження. Додатково за результатами моніторингу ЗМІ, соціальних мереж та інших джерел інформації відкрито 16 проваджень за фактами ймовірних

злочинів ненависті та 14 проваджень щодо мови ворожнечі за наведеними ознаками.

Незалежні спостерігачі за 2017 рік надали ОБСЄ інформацію про 13 випадків дій на ґрунті расизму та ксенофобії, 4 — на ґрунті ромофобії та 21 — на ґрунті антисемітизму (з яких 20 полягали у пошкодженні майна). У 2016 такі дані включали 7 випадків дій на ґрунті расизму та ксенофобії (зокрема, 5 нападів на людей) і 21 — на ґрунті антисемітизму (з яких 17 випадків пошкодження майна).

Як ми бачимо, в офіційній статистиці та даних неурядових організацій випадки проявів ксенофобії та расизму часто згадуються разом, що не дає змоги відокремити злочини та інциденти ненависті за національною ознакою від расистських. Водночас прояви ксенофобії проти ромів та євреїв згадуються окремо від інших етнічних/національних груп.

ЗЛОЧИНИ НЕНАВИСТІ СТОСОВНО РОМІВ

Як було зазначено вище, українська офіційна статистика згадує про лічені випадки злочинів та інцидентів ненависті проти ромів. Однак численні публікації

у ЗМІ, дані міжнародних, правозахисних і ромських організацій переконують у тому, що така відносно невелика кількість зареєстрованих злочинів радше характеризує відсутність регулярного моніторингу подібних випадків (навіть силами неурядових організацій) та недоліки роботи українських правоохоронних органів, ніж правдиво описує реальний стан справ.

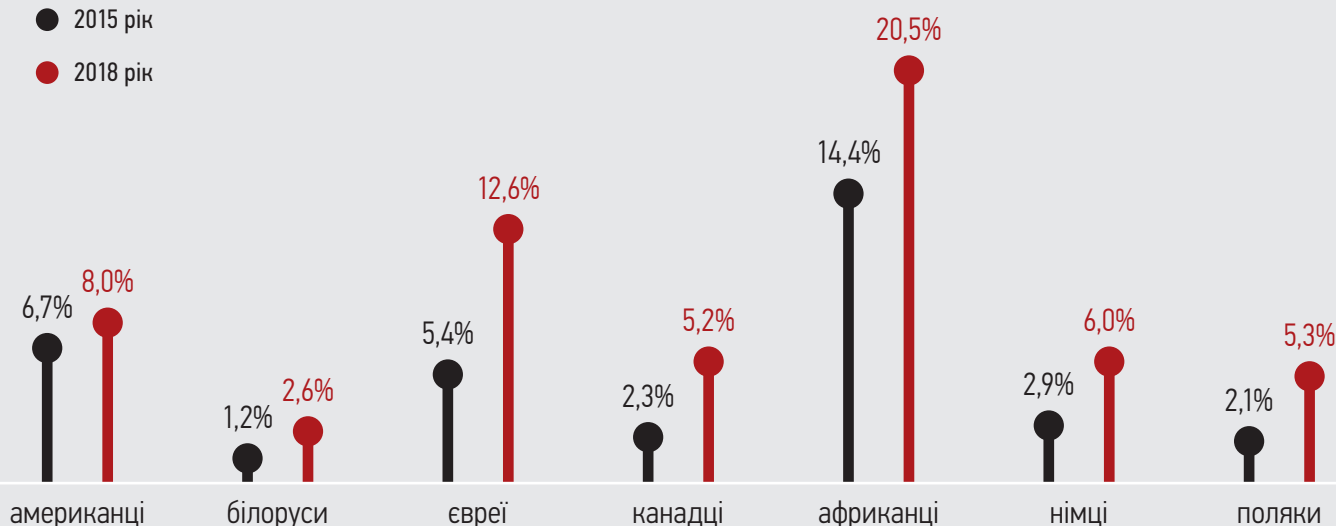
Зокрема, Коаліція ромських неурядових громадських організацій України «Стратегія 2020» повідомляє, що «з 2016 року, згідно з заявами представників ромської громади, відкрито сім кримінальних справ за ст. 161 КК України, але жодна справа, яка на сьогодні знаходиться у провадженні Національної поліції України, не передана до судового розгляду, а прокуратура намагається такі справи незаконно закрити та надати іншу кваліфікацію злочинам».

Існує чимало свідчень про упереджене та дискримінаційне ставлення українських правоохоронних органів до ромів — це призводить до того, що постраждалі не довіряють їм, не вірять в ефективність звернення до них по допомогу і, врешті, просто не повідомляють про випадки злочинів та інцидентів ненависті на ґрун-

РІВЕНЬ УПЕРЕДЖЕНЬ МЕШКАНЦІВ УКРАЇНИ ДО РІЗНИХ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ

● 2015 рік

● 2018 рік

ті ромофобії, що суттєво занижує статистику таких злочинів.

За інформацією, доступною з відкритих джерел, серед злочинів, ймовірно скоєних на ґрунті ромофобії, кваліфікацію як злочин на ґрунті нетерпимості (стаття 161 Кримінального кодексу України) дістав лише інцидент на Лисій Горі в м. Києві (21 квітня 2018 року). В інших випадках (але не у всіх, бо у певних кримінальні провадження не були відкриті «через відсутність складу злочину, зокрема, у випадках нападу на поселення 10 квітня 2017 року, 22 липня 2017 року та 9 травня 2018 року) кримінальні провадження розслідувалися за статтею 296 Кримінального кодексу України — як хуліганство; у випадку 23 червня 2018 року була також присутня кваліфікація за статтею 115 Кримінального кодексу України («Умисне вбивство»).

За відсутності ґрунтовної статистики таких злочинів та інцидентів ненависті, можливо створити лише якісну карти-

ну ситуації у цій сфері. Можна помітити, що донедавна злочини на ґрунті ромофобії відбувалися, здебільшого, стихійно та неорганізовано, однак в останні декілька років з'явилися певні угруповання, які переслідують ромів цілеспрямовано. Всі вони належать до радикальних ультраправих націоналістичних організацій — тих самих, що були помічені в аналогічних нападах на представників ЛГБТ-спільноти, феміністичних і лівих рухів, пропаганді расизму та ксенофобії тощо.

ЗЛОЧИНИ НЕНАВИСТІ СТОСОВНО ЄВРЕЇВ

В Україні активно працюють чимало національних і міжнародних єврейських організацій, а антисемітські інциденти привертають велику увагу преси та правозахисників. Тому можна припустити, що наявні стосовно антисемітських інцидентів відповідають реальному стану справ у цій сфері.

Примітно, що, наприклад, у 2017 році кількість дій на ґрунті юдофобії, зафіксованих Національною поліцією — 23 — майже збігалася з даними незалежних спостерігачів — 21. Обидві сторони задокументували лише один випадок фізичного нападу на особу. Переважна

більшість задокументованих випадків припадає на пошкодження майна, наругу над могилами та мову ненависті.

Два роки тому посол Ізраїлю в Україні Еліав Белоцерковський зазначив, що прояви антисемітизму в Україні мають хуліганський, а не системний характер і зауважив, що українська влада твердо виступає проти таких проявів.

Водночас міністр у справах діаспори Ізраїлю Нафталі Беннет у 2017 році заявив про подвоєння в Україні кількості зареєстрованих антисемітських інцидентів. Ця заява, однак, викликала здивування та критику з боку єврейських активістів України, які відстежують прояви антисемітизму.

Зокрема, відомий дослідник ультраправих рухів і керівник Групи моніторингу прав національних меншин в Україні В'ячеслав Ліхачов зауважив: «Якщо порівнювати реальні показники 2016 і 2017 років, зібрані Групою моніторингу прав національних меншин, ситуація виглядає зовсім по-іншому. Так, кількість актів антисемітського вандалізму дійсно виросла, але незначно: з 19 до 24. Однак, в 2017 році не було зафіксовано жодного випадку насильства на ґрунті антисемітизму, а у 2016 році — один подібний випадок мав місце».

ЗЛОЧИНИ НЕНАВИСТІ СТОСОВНО ІНШИХ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ

Ми не маємо свідчень про скоєння злочинів ненависті за національною ознакою на території України, підконтрольній уряду, проти представників інших «традиційних» національних меншин — росіян,

*Підпал ромського табору на Лисій горі
[Київ, 21 квітня 2018 року]*

білорусів, поляків, молдован, кримських татар, болгар тощо. Водночас спостерігаються акти вандалізму проти польських та угорських національних символів, меморіалів, цвинтарів на території України. Їхня кількість зростає у періоди загострення міждержавних стосунків України з відповідними країнами.

Хоча російська агресія проти України призвела до помітного зростання антиросійських настроїв у суспільстві, вони спрямовані радше проти російської держави та її населення, ніж проти етнічних росіян. Поодинокі інциденти проти громадян Росії (а також Білорусі та інших країн колишнього СРСР) в усіх відомих нам випадках спровоковані їхньою декларованою проросійською позицією (наприклад, у вигляді символіки — «георгіївські стрічки» тощо), а не власне їхнім громадянством.

Решта відомих випадків ймовірних злочинів та інцидентів ненависті за національною ознакою були спрямовані проти осіб переважно неєвропейського походження, зовнішній вигляд яких — риси обличчя, колір шкіри — суттєво відрізнялися від звичних для українського суспільства.

ЗЛОЧИНИ НЕНАВИСТІ ЗА ОЗНАКОЮ РАСИ

Згідно з дослідженням Інституту Горшеніна від 2017 року, людину іншої раси не були готові прийняти у будь-якій якості (а саме, як члена сім'ї, близького друга, сусіда, колегу по роботі, громадянина України або іноземного туриста) лише 3,3% опитаних, що свідчить про досить низький рівень расистських упереджень в українському суспільстві.

ПРО ЯКУ КІЛЬКІСТЬ ЗЛОЧИНІВ ГОВОРІТЬ СТАТИСТИКА?

З моменту проголошення незалежності України були відзначені масштабні конфлікти між місцевим населенням та неєвропейськими мігрантами (а саме, вірменською громадою) лише у сусідніх Марганці (2009 рік) і Нікополі (2011 рік). В обох випадках конфлікт почався з бійок у кафе за участі місцевих вірменів. Під час бійок загинули місцеві жителі українського походження. Вірмени, як і решта кавказьких народів, мешкають в Україні віддавна і фактично стали традиційними для українського суспільства національними меншинами.

Що стосується нових іммігрантів та іноземних гостей, то у великих містах трапляються випадки нападів за расистськими мотивами на іноземних студентів та інших людей з нехарактерною для України зовнішністю.

Так, за даними незалежних спостерігачів, опублікованими ОБСЄ у 2017 році, відзначено загалом тринадцять випадків дій за мотивами расизму та ксенофобії, з яких дев'ять полягали у насильницьких нападах, зокрема на суданців, сирійців, сомалійців, іракця.

Мережа громадських організацій «Ініціатива розмаїття» за перші десять місяців 2015 року зафіксувала 10 випадків насильницьких дій, ймовірно, на ґрунті расизму, в результаті яких постраждали 17 осіб, зокрема 13 іноземців з таких країн, як Нігерія, Йорданія, Афганістан, Сирія, Гана, Демократична Республіка Конго.

За інформацією Яни Салахової, представниці цієї мережі, за 2016 рік ними зафік-

совано вісім випадків насильницьких дій, у результаті яких постраждали тринадцять осіб. Серед них на ґрунті расизму постраждали семеро іноземців з таких країн, як Нігерія, Сомалі, Ізраїль, Гвінея.

ЯК ПРАВООХОРОНЦІ РОЗСЛІДУЮТЬ ПОДІБНІ ЗЛОЧИНИ?

Типовим прикладом злочинів ненависті за ознакою раси є напад великої групи молодих чоловіків на трьох темношкірих студентів одного з вишів Луцька, громадян Намібії та Алжиру, що трапився 3 серпня 2017 року. Нападники сильно побили одного з постраждалих, але швидко втекли з місця злочину. За деякий час поліція затримала одного з підозрюваних у нападі, яким виявився спортсмен-боєць, ймовірно, член неформального угруповання «Варта порядку». Характерним є те, що поліція відкрила кримінальне провадження лише за частиною 2 статті 296 Кримінального кодексу («Хуліганство») і відмовилася вносити до матеріалів справи ймовірні расистські мотиви злочину. Хоча вони були очевидні зі свідчень потерпілих. Аналогічний випадок трапився 28 квітня 2017 року в Івано-Франківську: десяток невідомих молодиків раптом напали на темношкірого іноземця, побили його із застосуванням сльозогінного газу, і швидко втекли з місця інциденту.

ХТО ЗАЗВИЧАЙ Є НАПАДНИКАМИ У ПОДІБНИХ ЗЛОЧИНАХ?

Стиль таких нападів і зовнішній вигляд нападників цілком збігаються з ознаками, характерними для нападів на ЛГБТ, ромів, феміністок, лівих активістів з боку укра-

їнських ультраправих угруповань, які також неодноразово були помічені у расистській і ксенофобській риторичі. Все це вказує на те, що за всіма подібними злочинами напевне стоять ті самі люди та організації.

Одним зі слоганів ультраправого руху в Україні є «боротьба проти нелегальної імміграції». Наприклад, це передбачено у пункті 18 «Національного маніфесту», спільно ухваленого партіями «Свобода», «Національний корпус» і «Правий сектор».

ПРО ЩО СВІДЧАТЬ ТЕНДЕНЦІЇ?

За оцінкою МВС, проблема злочинів ненависті за расовою ознакою, дійсно, є актуальною для нашої країни. Зараз більшість мігрантів з неврегульованим статусом використовують Україну лише як транзитну державу на шляху до країн ЄС. Водночас, беручи до уваги світовий досвід, очевидно, що постійне зменшення населення України може призвести до швидкого збільшення кількості іммігрантів у країні вже у найближчому майбутньому. Процес глобального потепління також очікувано призведе до появи великої кількості кліматичних біженців. Практично всі ці мігранти та біженці належатимуть до нетрадиційних поки що для України національних меншин з країн Азії та Африки.

Абсолютно очевидно, що проблема у перспективі ставатиме все актуальнішою. У цих умовах українській владі потрібно працювати на випередження і звернути особливу увагу на використання досвіду західних країн щодо боротьби з ксенофобією та її наслідками.

6

ЗЛОЧИНИ НЕНАВИСТІ ЗА ОЗНАКОЮ ПОЛІТИЧНИХ АБО ІДЕОЛОГІЧНИХ ПЕРЕКОНАНЬ

Українське законодавство — втім, як і в більшості країн ОБСЄ — не визнає злочини ненависті за мотивами політичних або ідеологічних поглядів чи належності до певних організацій. Водночас стаття 161 ККУ забороняє дискримінацію («пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв») за ознакою «політичних та інших переконань», що відповідає змісту статті 24 Конституції України.

Стаття 34 Конституції України гарантує «право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань»; стаття 36 — на «право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації»; стаття 39 — право на мирні зібрання, причому «обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку — з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей».

ПРО ЯКУ КІЛЬКІСТЬ ЗЛОЧИНІВ ГОВОРІТЬ СТАТИСТИКА?

Для злочинів ненависті в Україні за мотивами політичних або ідеологічних поглядів чи належності до певних організацій характерним є поєднання з порушенням права на мирні зібрання — вони досить рідко зустрічаються проти окремих осіб, а, зазвичай, спрямовані проти мирних зібрань, які мають певне політичне або ідеологічне забарвлення.

Слід зауважити, що, оскільки взагалі будь-яку статистику стосовно таких злочинів ніхто не збирає, у цьому випадку можна орієнтуватися лише на повідомлення у мас-медіа, соціальних мережах і звітах правозахисних організацій.

ХТО ЗАЗВИЧАЙ Є НАПАДНИКАМИ У ТАКИХ ЗЛОЧИНАХ?

Раніше подеколи зустрічалися повідомлення про такі злочини з боку проросійських організацій (здебільшого йшлося

про напади різного роду «православних козаків»). Однак після початку російсько-го вторгнення такі випадки практично припинилися. Зараз правопорушниками майже завжди є окремі особи або, частіше, організовані угруповання радикально-націоналістичного характеру.

НА ПРЕДСТАВНИКІВ ЯКИХ ІДЕОЛОГІЙ НАПАДАЮТЬ НАЙЧАСТІШЕ?

Однією з ідеологій, проти яких агресивно борються радикальні націоналісти, є фемінізм. Як і у випадку акцій на захист прав ЛГБТ, радикальні націоналісти останніми роками намагаються зірвати будь-які масові заходи, присвячені захисту прав жінок, наприклад, демонстрації на честь 8 березня — Міжнародного дня боротьби за права жінок. Так, 8 березня 2018 році відбулася низка нападів з боку радикальних націоналістів на жіночі марші у Києві та Ужгороді, на відвідувача виставки і учасника маршу у Львові.

Напади на учасниць маршу за права жінок в Ужгороді з боку праворадикалів тривали і після 8 березня. Аналогічний напад на Феміністичний марш у Києві відбувся й у 2017 році. Нападники били своїх жертв, обливали їх «зеленкою», трошили їхні плакати, рвали одяг тощо. 22 грудня 2018 року в Києві, ймовірно, праворадикальні студенти напали на «Гендерний клуб» у Національному педагогічному університеті ім. Драгоманова. Нападники розпилили перцевий газ на учасниць та учасників зустрічі та вдарили її організаторку. Адміністрація навчального закладу жодним чином не прореагувала на цей інцидент, незважаючи на звернення потерпілих.

Так само нападам з боку праворадикальних націоналістів неодноразово піддавалися такі події як «Конопляний марш» у Києві (захід явно ліберального або навіть лібертаріанського спрямування

на підтримку легалізації легких наркотиків), анархістські марші тощо.

Також радикальні праві націоналісти систематично скоюють напади із застосуванням фізичної сили, а часто й зброї, на мітинги або взагалі будь-які заходи, які вони вважають пов'язаними з комуністичними та/або проросійськими поглядами, що стало особливо поширеним після початку російської агресії проти України. Так, у липні 2017 року активісти націоналістичних організацій у Києві побили учасників мітингу проти перейменування проспекту Ватутіна на проспект Шухевича.

ЯК ПРАВООХОРОНЦІ РОЗСЛІДУЮТЬ ПОДІБНІ ЗЛОЧИНИ?

Характерним для всіх вищезазначених випадків є те, що поліція вкрай неохоче втручається в очевидне порушення громадського порядку, затримує лише найбільш агресивних нападників (якщо взагалі когось). Потім їх звинувачують, максимум, у звичайному хуліганстві та взагалі рідко притягують до кримінальної відповідальності. Переконавшись у власній безкарності, правопорушники знову вдаються до протизаконних дій, їх знову ловлять і знову відпускають.

Зрідка спостерігається протилежна ситуація: напади з боку осіб, які, вочевидь, поділяють проросійські та прорадянські погляди, на людей та заходи, що асоціюються у них з націоналістичними та патріотичними (відносно незалежної України) поглядами.

До початку та у перші тижні російської агресії такі випадки були досить помітними у великих містах на півдні та сході України та інколи переростали у відкрите протистояння, що призводило до численних жертв — варто згадати хоча би відомі події в Одесі 2 травня 2014 року. Зараз такі випадки мають поодинокий характер

і, зазвичай, спрямовані проти окремих осіб, а не масових заходів. Наприклад, напад у 2016 році жінки на учасника АТО у Дніпрі та груповий напад на ветерана АТО у Києві у 2018 році.

У таких випадках поліція та СБУ діють швидко та рішуче, а нападників ретельно відшуковують та притягають до відповідальності.

ЯКОЮ Є СИТУАЦІЯ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ?

Ситуація на окупованих територіях характеризується тим, що фактична місцева влада і т.зв. «правоохоронці» відверто заохочують скоєння злочинів ненависті стосовно людей з проукраїнськими політичними переконаннями. А у багатьох випадках вдаються до них самі.

Широкого розголосу набула, наприклад, історія Ірини Довгань, яку влітку 2014 року російські бойовики та деякі місцеві жителі публічно піддавали жорстоким тортурам та приниженню у Донецьку.

Проукраїнського активіста Ігоря Мовенко у Севастополі у вересні 2016 року жорстоко побив невідомий чоловік, який назвався працівником російської поліції, за наліпку з символікою полку «Азов» на велосипеді потерпілого.

*Розправа над Іриною Довгань
[Донецьк, 2014 рік]*

Окупаційні «правоохоронні органи» проігнорували його скарги, натомість його засудив «Гагарінський районний суд Севастополя» до штрафу за «поширення нацистської символіки». 16 грудня того ж року його затримали співробітники російської Федеральної служби безпеки, які, за словами потерпілого, також його побили. У травні 2018 року той самий «суд» засудив обвинуваченого в екстремізмі Ігоря Мовенка до двох років колонії.

Також на окупованих територіях відзначено випадки ймовірних насильницьких зникнень проукраїнських та кримсько-татарських активістів — зокрема, за різними оцінками, за чотири роки окупації Криму таких було нараховано від 9 до 15.

7

ЗЛОЧИНИ НЕНАВИСТІ ЗА ОЗНАКОЮ РЕЛІГІЙНИХ ПЕРЕКОНАНЬ

Соціологічні опитування демонструють досить високий рівень релігійної толерантності українського суспільства. Так, за даними дослідження Інституту Горшеніна за 2017 рік, лише 2,3% опитуваних були не готові прийняти людину іншої віри у будь-якій якості.

Стаття 24 Конституція України прямо забороняє дискримінацію за ознакою релігійних переконань, а стаття 35 проголошує свободу світогляду і віросповідання. Кримінальний кодекс України містить низку статей, які обтяжують покарання у випадку скоєння злочину за мотивами релігійної нетерпимості. Отже, такі злочини фактично визнаються злочинами ненависті в українському законодавстві.

ПРО ЯКУ КІЛЬКІСТЬ ЗЛОЧИНІВ ГОВОРИТЬ СТАТИСТИКА?

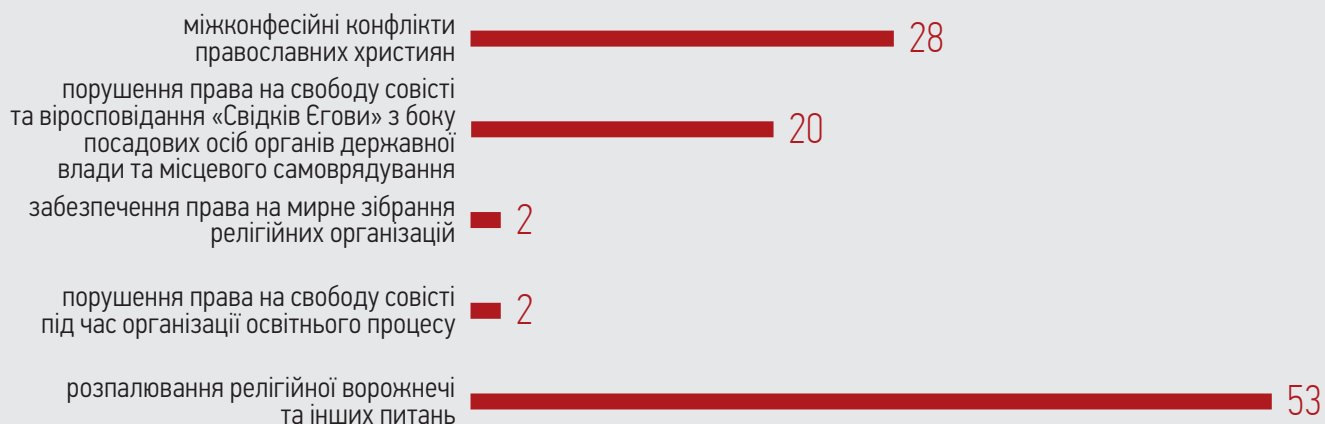
Статистика щодо злочинів та інцидентів ненависті за мотивами нетерпимості

на підставі релігійних переконань є обмеженою. Вона до того ж включає в себе багато конфліктів суто майнового та/або адміністративного характеру, коли дві релігійні громади не можуть поділити між собою культові споруди.

У деяких випадках класифікація правопорушень, що виникають у перебігу конфліктів такого роду, як злочинів або інцидентів ненависті є суперечливою, зважаючи на те, що власне релігійні переконання у їхніх учасників часто є тожними, а дійсними причинами конфлікту є проблеми з правом на власність або використання нерухомості.

Згідно з доповіддю українського омбудсмена про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2017 рік, Уповноважений з прав людини здійснював 105 проваджень з питань дотримання права на свободу совісті і віросповідання.

ПРОВАДЖЕННЯ З ПИТАНЬ ДОТРИМАННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ СОВІСТІ І ВІРОСПОВІДАННЯ

Дані з доповіді українського омбудсмана про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2017 рік

Найбільш безперечними та добре задокументованими є злочини та інциденти ненависті проти свідків Єгови. У щорічній доповіді Уповноваженого з прав людини за 2016 рік повідомлено, що «За інформацією, наданою релігійною організацією «Свідки Єгови», за період з січня по вересень 2016 року зафіксовано 10 випадків застосування фізичного насильства щодо членів вказаної релігійної організації та 12 випадків актів вандалізму щодо релігійних споруд «Свідків Єгови» — Залів Царства».

За всіма повідомленнями Уповноваженим направлені звернення до органів Національної поліції, в яких наголошено на необхідності повного та всебічного розслідування вказаних інцидентів, враховуючи мотив нетерпимості. Однак тільки за одним з епізодів внесено відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочато досудове розслідування. При цьому вказані протиправні дії були кваліфіковані лише як хуліганство.

ПРО ЩО СВІДЧАТЬ ТЕНДЕНЦІЇ?

З огляду на події в Україні, погіршення ставлення громадськості до УПЦ (МП) призвело до того, що зараз у більшості випадків дискримінації, насильству та мові ворожнечі піддаються заклади та віряни саме цієї церкви. Навіть у тих регіонах (за винятком тимчасово окупованих територій), де вона традиційно була популярною.

Злочини та інциденти ненависті, пов'язані з такими конфліктами на релігійному підґрунті, включають образи, залякування, погрози зброєю, завдання тілесних ушкоджень, шкоди майну і таке інше. Достовірна статистика з цього приводу відсутня, але для ілюстрації можна згадати повідомлення про пошкодження та підпали культових споруд УПЦ (МП) у Чернігівській області та Києві, побиття під церквою Московського Патріархату у Запоріжжі людей, які протестували проти дій місцевого священика УПЦ (МП), бійки між священиками Київського та Московського патріархатів у с. Повча Рівненської області та с. Кинахівці Тернопільської області тощо.

Останнім часом зафіксовані випадки звинувачень священнослужителів УПЦ (МП) у розпалюванні міжрелігійної ворожнечі

У Львові згоріла церква Московського патріархату
[3 лютого 2018 рік]

та дискримінації за їхні відмови у проведенні релігійних обрядів стосовно вірних УПЦ-КП.

Зокрема, великого розголосу набув випадок у Запоріжжі, коли у січні 2018 року священник УПЦ (МП) відмовився відспівувати загиблого хлопчика через те, що він був хрещений в УПЦ-КП — прокуратура навіть повідомила про початок офіційного розслідування за підозрою у порушенні статті 161 ККУ.

Однак, на наш погляд, така кваліфікація подібних випадків є помилковою: кожна церква самостійно затверджує правила ставлення до інших церков та релігій, втручання у ці питання є грубим порушенням принципів свободи совісті та віросповідання.

Таку точку зору також підтримала Всеукраїнська Рада церков і релігійних організацій, до якої входять всі провідні конфесії України, зокрема УПЦ-КП.

ЯКОЮ Є СИТУАЦІЯ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ?

Ситуація на окупованій території України зі злочинами ненависті на релігійному підґрунті взагалі залишається вкрай тяжкою. З початку російського вторгнення в Україну окупаційні сили почали відкриті переслідування віруючих всіх конфесій, за винятком православних Московського патріархату.

В Криму основними об'єктами утисків і злочинів є, насамперед, мусульмани (майже винятково кримські татари), а також православні Київського патріархату. В окупованих районах Луганської та Донецької областей помітними є дискримінація і злочини ненависті проти протестантів, які у цих регіонах більш поширені, ніж на решті території України. Що стосується діяльності «Свідків Єгови» — вона фактично заборонена окупаційною адміністрацією, і проти організації розгорнуті масові репресії.

ЗЛОЧИНИ НЕНАВИСТІ ЗА ІНШИМИ ОЗНАКАМИ

Як вже було зазначено, немає певного міжнародного стандарту щодо набору ознак, за якими криміналізують злочини ненависті у національних законодавствах.

Варто зауважити, що у заході 3 пункту 105 Плану дій Національної стратегії у сфері прав людини передбачено додати до наявного списку захищених ознак сексуальну орієнтацію, транссексуальність (що у цьому випадку дорівнюється гендерній ідентичності), інвалідність та мову.

Чесно кажучи, в українських реаліях важко уявити злочин чи інцидент ненависті за мотивом упередженості (нетерпимості) до таких ознак як статева приналежність або інвалідність.

Дискримінація за цими ознаками в Україні є поширеною, але громадська думка та сучасні національні традиції суворо засуджують очевидні прояви нетерпимості до груп населення, вразливих за цими

ознаками — жінок та людей з інвалідністю, — що само собою утримує від скоєння злочинів на цьому ґрунті.

В сучасній Україні нам невідомі випадки явних злочинів ненависті (у точному значенні цього терміну) такого роду. Незрозуміло, навіщо ознака статевої належності була включена, а інвалідності — запропонована до включення у Кримінальний кодекс як особливо захищені від злочинів, мотивованих нетерпимістю до них.

Утім, є певні категорії людей, щодо яких спостерігаємо протиправні діяння, які можна трактувати як злочини та інциденти ненависті.

ВІЛ-СТАТУС

Громадська думка в Україні досі не визначилася зі ставленням до такої вразливої групи населення як люди, що живуть з ВІЛ. Пропаганда розумного і толерантного ставлення до них, яку проводять

державні та неурядові організації, безумовно, має свій позитивний ефект. Утім, ірраціональний страх можливості інфікування та поширені упередження проти людей з ВІЛ сприяють збереженню стигматизації таких осіб в українському суспільстві.

Хоча захист прав та заборона дискримінації за ознакою ВІЛ-статусу гарантовані законом «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» та іншими законами України, на практиці ВІЛ-позитивні люди та їхні близькі стикаються не тільки з дискримінацією, але і з проявами мови ненависті та, принаймні, інцидентами ненависті проти них.

Кримінальний кодекс (стаття 132) передбачає покарання за розголошення інформації про ВІЛ-статус пацієнта працівниками медичних закладів, але не розглядає мотиви упередженості (нетерпимості) до ВІЛ+ осіб як обтяжливий при скоєнні злочинів.

Жодної статистики щодо інцидентів та злочинів ненависті за цими мотивами немає, але з повідомлень у пресі можна дізнатися про побиття людей через їхній статус, відмову у наданні медичних послуг або звільнення з роботи тощо.

СТАТУС ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНОЇ ОСОБИ

Російське вторгнення в Україну призвело до появи великої кількості вимушених переселенців з окупованих територій, які офіційно названі «внутрішньо переміщеними особами» або ВПО. Згідно з офіційними даними, у квітні 2018 року в Україні нараховувалося більше 1,5 мільйона ВПО, переважно з окупованих частин Донецької та Луганської областей. Найбільше вимушених переселенців мешкало на неокупованій частині Донбасу, а також у Харківській області та Києві.

У новому місці проживання вимушені переселенці стикаються з багатьма соціально-економічними проблемами, серед яких є очевидні прояви упередженості до них з боку місцевих мешканців.

Насамперед, йдеться про дискримінацію при наймі на роботу та оренді житла, що відзначено, наприклад, у звіті Національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами. Випадків інших дій, мотивованих упередженням до ВПО, відзначається небагато. Нам не вдалося знайти жодного безперечного прикладу злочину ненависті в Україні, мотивованого упередженнями до вимушених переселенців.

МОВА

Національна поліція України повідомила про розслідування тільки двох випадків ймовірного порушення статті 161 ККУ за ознакою мови у 2015 році. Однак ця стаття стосується розпалювання ворожнечі та дискримінації, а не власне злочинів ненависті у точному розумінні цього терміну.

Жодних інших даних НПУ про скоєння злочинів за мотивами упередження до якоїсь з мов нам відшукати не вдалось.

Водночас моніторинг ЗМІ та соціальних мереж показує, що на практиці такі ймовірні випадки все ж трапляються. Широкого розголосу набули, наприклад, такі нещодавні історії як відмова в обслуговуванні та побиття через українську мову покупниці, вдови учасника АТО, у Дніпрі у березні 2017 року, конфлікт групи прикордонників у Маріуполі з охороною кафе після прохання надати меню українською мовою, побиття покупця в магазині у Прилуках Чернігівської області, який попросив обслуговувати його українською мовою. Характерним є те, що всі згадані випадки трапилися у сфері торгівлі та обслуговування, де має бути забезпечене використання української мови.

Проте випадки ймовірних злочинів та інцидентів ненависті за мовною ознакою стосуються не лише державної мови України. Зокрема, у пресі повідомлялося про те, як невідомі молодики у Львові побили чоловіка, який просто йшов вулицею, розмовляючи телефоном польською мовою. Знову ж у Львові, у лютому 2017 року, відбулася бійка між місцевими мешканцями та групою туристів з Білорусі, одним з приводів для якої, ймовірно, стало те, що туристи розмовляли з нападниками російською мовою.

Важливо підкреслити, що без фахового розслідування цих випадків неможливо стверджувати, що вони дійсно мають кваліфікуватися як злочини ненависті за ознакою мови. Однак наявність у них певних ознак таких злочинів якраз і мала би бути підставою для такого розслідування — чого, вочевидь, не відбувається.

СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС

Опублікована у виданні «Лівий берег» стаття «Випили пиво, вбили бездомного: чому історії про підлітків насправді про кожного з нас» привернула увагу до такого явища як злочини проти безхатченків. В матеріалі зібрані свідчення про скоєння в Україні принаймні семи нападів на бездомних людей за останні три роки (включно з одним випадком в окупованому Севастополі).

В усіх випадках йшлося про фізичне насильство проти бездомних: побиття, підпалення, вбивство. У доступній інформації немає свідчень про скоєння цих злочинів на ґрунті особистих неприязних

стосунків або з корисними мотивами. Навпаки, у деяких випадках підкреслено (вочевидь, за свідченнями учасників або очевидців), що злочин було скоєно з нудьги, задля розваги.

З описів злочинів проти безхатченків, випливає, що злочинці часто розглядають їх як беззахисну здобич для задоволення свого потягу до насильства. Здається, що ознака, через яку злочинці обирають безхатченків у якості жертв, полягає не у відсутності у тих постійного житла, а у способі життя та зовнішньому вигляді, неприємних для широкого загалу.

Зважаючи на це, мотивацію ймовірних злочинів ненависті у таких випадках, на нашу думку, варто сформулювати ширше — як упередження (нетерпимість) до соціального статусу їхніх жертв. Також потрібне фахове розслідування згаданих випадків і правова експертиза для того, щоб остаточно з'ясувати питання про юридичну кваліфікацію таких злочинів — чи потрібно їх розглядати як злочини ненависті за ознакою соціального статусу та додати цю ознаку до відповідних статей Кримінального кодексу України.

Аналіз наявної інформації про випадки злочинів ненависті за різними ознаками, які на практиці відзначають в Україні, показує, що нагальним є питання про криміналізацію злочинів ненависті за такими ознаками як сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність, а також за мотивами політичних або ідеологічних переконань.

Не так часто, але все ж зустрічаються злочини ненависті за ознаками мови, ВІЛ-статусу та соціального статусу. Отже, є сенс додати також і їх до відповідного списку у ККУ. Утім, це вимагає більш детального вивчення та фахової дискусії. Решта захищених ознак або вже згадані у кримінальному законодавстві, або не є актуальними для сучасної України.

Невідкладної реформи потребує практика роботи правоохоронних органів з документування та розслідування злочинів та інцидентів ненависті. Наявних навичок працівників поліції та прокуратури, а також методичних матеріалів, у цій сфері очевидно недостатньо. А ті, що є, не відповідають міжнародним стандартам. У цій сфері можливо і потрібно якомога ширше

використовувати міжнародний досвід боротьби зі злочинами ненависті та допомогу у цьому питанні з боку іноземних партнерів України.

Очевидна наявність загального праворадикального руху, представники якого скоюють, ймовірно, переважну більшість злочинів ненависті в Україні, вимагає особливої уваги правоохоронних органів до його протиправної діяльності як прояву організованої злочинності.

Очевидні тенденції соціально-економічного розвитку України та світу вказують на перспективи загострення ситуації зі злочинами ненависті за такими ознаками як сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність, а також національна/етнічна або расова належність.

Ця проблема не може бути вирішена без планомірних дій з виховання в українському суспільстві — зокрема, і серед працівників правоохоронних органів — толерантного та поважливого ставлення до всіх людей.

